

Svetozar SAVIĆ*

POLJOPRIVREDNO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI 1875–1941.

ABSTRACT: *At the end of the 19th century, agricultural vocational schools in Montenegro did not last long. The Princely Montenegrin Agricultural School in Danilovgrad was opened in 1875 and closed the following year (1876). The lower princely Montenegrin agricultural school in Podgorica was opened in 1893, and ceased to operate in 1898. Nevertheless, these schools have given some impetus to the development of agricultural education in Montenegro.*

After the First World War, the interest of the state administration to improve agricultural education did not exist. With a lot of problems, it was only in 1933 that the Special Agricultural School for Southern Cultures “Topolica” was opened for a period of one year, which in 1939 grew into a two-year period, and was called the Special Lower Agricultural School for Southern Cultures.

KEY WORDS: *Montenegro, Podgorica, agricultural schools, Bar, school subjects, practical teaching.*

Uvod

Tokom XIX vijeka nepostojanje stručnog poljoprivrednog obrazovanja osjećalo se u svim granama poljoprivrede Crne Gore. Crnogorska poljoprivreda oslanjala se na tradicionalne vrijednosti i postupke primjenjivane posljednjih nekoliko vijekova. Ovakvi ukorijenjeni poljoprivredni stavovi i nedostaci savremenih informacija istovremeno su bili i kočnica napretku poljoprivredne proizvodnje.

Oskudno i neorganizovano crnogorsko poljoprivredno obrazovanje najbolje je sagledati kroz kompariranje s najbližim okruženjem. Godi-

* Autor je doktor biotehničkih nauka, radi u Plantažama ad.

ne 1882. u Srbiji je postojala niža poljoprivredna nastava, ujedno je donesen zakon o nižim školama za poljsku privredu, sa izmjenama i dopunama od 1896,¹ a predmet – poljska privreda – postojao je u V i VI razredu viših osnovnih škola². U Beogradu je već 1905. godine osnovan univerzitet. Ubrzo je Kraljevski srpski ministarski savjet (1908) donio odluku o otvaranju poljoprivredno-šumarskog odsjeka na srpskom univerzitetu u Beogradu³. Kongres srpskih poljoprivrednika postavio je 1910. pitanje formiranja poljoprivrednog fakulteta (zajedno sa šumarstvom i veterinarskim institutom) na filozofskom fakultetu⁴. Odmah nakonon Prvog svjetskog rata osnovan je Poljoprivredni fakultet (1919), kao jedan od šest fakulteta Univerziteta u Beogradu⁵. Srbija je već imala privrednu i trgovačku komoru, poljoprivredna udruženja, vinogradarsko udruženje, akademiju trezvenosti, objavljivane su rezolucije, saopštenja, zahtjevi, postojali su organizovani zajednički odlasci na sajmove i izložbe.

I u periodima kada su za napredak u stručnom obrazovanju postojali uslovi, poljoprivredno obrazovanje uvijek je ostajalo na marginama društva. Dva su osnovna razloga za to: generalno negativan stav stanovništva prema poljoprivredi kao djelatnosti i dijelom nekonstruktivan odnos vlasti prema ovoj vrsti obrazovanja. Beara (1878) takav odnos prema poljoprivredi pojašnjava da *narod smatra da onaj ko se bavi poljoprivredom nema ništa bolje drugo da radi*⁶. Mnogo primamljivije djelatnosti bile su trgovina i ugostiteljstvo. *Neka moj sin izuči ponešto pisati i računati, pa neka bude trgovac*, riječi su nepoznatog autora u Glasu Crnogorca (1892)⁷.

Na drugoj strani nemaran odnos vlasti prema poljoprivrednim školama može se tumačiti na različite načine. Iako je bilo objektivnih razloga za povremene prekide poljoprivrednog stručnog obrazovanja (ratovi, loše vrijeme⁸), i druge škole u Crnoj Gori imale su istovjetne prekide, pa su ipak nastavile rad. Takođe, postojalo je shvatanje da sve važnije aktivnosti mora i treba da organizuje država. *Prosvjeta* je isticala da planiranje različitih vrsta pro-

¹ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 252, II, 1920, 1.

² J. Golubović, Školski fondovi i uvođenje racionalnih sprava, *Težak*, XIX, (1888) 43.

³ „Poljoprivredno-šumarski odsjek na univerzitetu u Beogradu“, *Glas Crnogorca*, br. 16, 12. IV 1908, 3.

⁴ „Rezolucija srpskih poljoprivrednika“, *Cetinjski vjesnik*, br. 20, 1. II 1910, 2.

⁵ Poljoprivredni fakultet – Univerziteta u Beogradu, <https://www.tehnologijahrane.com/institucija/poljoprivredni-fakultet-univerziteta-u-beogradu> (avgust 2020).

⁶ I. Radosavović. Jedan izvještaj o privredi iz 1878. i predlozi za poboljšanje poljoprivrede u Crnoj Gori, *Istoriski zapisi*, Cetinje, VIII, XI, 1-2, (1955), 382. Seljak smatra s neke strane kukavnim svoj položaj i da se zanima za poljodjelstvo samo za to što nema česa drugog boljega. Ovu misao donesu i djeca u školu i ona je u njima sve to jača.

⁷ *Glas Crnogorca*, br. 32, 8. VIII 1892, 3.

⁸ Škole, posebno osnovne, prekidale su rad ukoliko bi bilo nevrijeme ili napadao snijeg (*Prim. aut.*).

izvodnje (grožđe i vino u Zeti, proizvodnja vune, ruja, buharice) i eventualnog izvoza treba da usmjerava i organizuje država, a ne trgovačke grupacije⁹.

Kraj XIX i početak XX vijeka

Od 1874. poljoprivredne prilike u Crnoj Gori postepeno se mijenjaju. Raste broj grla stoke, ali i *broj rala obdjelive zemlje*, površine pod vinogradima, svaki komad zemlje pažljivo se obrađuje¹⁰.

Takođe se vrše pripreme za otvaranje Zemljodjelske škole u Danilovgradu¹¹. Uvodni tekst od 16. septembra 1874. u Glasu Crnogorca potvrđuje namjeru knjaza Nikole za otvaranjem Zemljodjelske škole¹². Ujedno vlada u proglasu posebno potencira razvoj crnogorskog vinogradarstva i vinarstva, a *svijetli je gospodar odlučio da se tri mladića o državnom trošku pošalju u koju stranu državu u zemljodjelske škole*, kako bi nakon obuke mogli obučavati druge i raditi u poljoprivredi¹³.

Krajem 1874. godine, Glas Crnogorca u nekoliko brojeva oglašava *stječaj* za budućeg upravitelja škole¹⁴. Naredne godine (13. maja 1875) otvorena je Knjaževska crnogorska zemljodjelska škola u Danilovgradu, u blizini manastira Ždrebaonik¹⁵. Škola je bila pod nadzorom Prosvjetnog odjeljenja Senata na Cetinju, a imala je za cilj da raširi nauku o poljoprivredi i gajenju i njegovanju stoke, *kojom smo bogati*¹⁶. Nakon stječaja, za upravitelja škole izabran je dr Đorđe Radić. U ime države Crne Gore upravitelj prosvjet-

⁹ St. Šta bi valjalo uraditi da se podigne domaća industrija, *Prosvjeta*, br. 1-3, (1889), 55-59.

¹⁰ „Zemljodjelska škola“, *Glas Crnogorca*, br. 36, 16. IX 1874, 1. Ko poznaje zemljište naše i vidi mala ubla i dolinice među kršima ograđene, obrađene i usijane, taj tek umije ocijeniti veliki trud koji naš zemljoradnik ulaže.

¹¹ *Isto*, 1. Nužne pripreme za zemljodjelsku školu već su preduzete, a mjesto joj je određeno u Danilovgradu u Brdima koje i jeste najzgodnije, jer ne samo da je to, tako reći, sredina naše otadžbine, nego su tamo odmah i prostrana i plodna polja bjelopavličska, na koje će sjeme iz ove blagodatne škole prvo pasti.

¹² *Isto*, 1. Ovu potrebu naša je vlada uvidjela a sada smo u stanju sa osobitom radošću javiti da je naš svijetli Gospodar odlučio da se idućijem proljećem otvori zemljodjelska škola.

¹³ *Isto*, 1.

¹⁴ „Stječaj“, *Glas Crnogorca*, br. 45, 11. XI 1874, 4. Po odluci visokog praviteljstva otvara se idućijem proljećem Zemljodjelska škola na Danilovgradu. Traži se lice, sposobno u toj stuci, koje će biti upravitelj te škole, a koje će imati do otvaranja škole pripremiti sve što je potrebno istoj. Upravitelj će imati godišnje plate f. 1 000 u zlatu, besplatan stan i drva i putne troškove u državnom poslu. Dobiva i putni trošak do Cetinja. Prosvjetelj mora da je završio zemljodjelsku školu i da je kao učitelj već služio na kakvom zavodu. Cetinje, 27. septembar. 1874. Upravitelj prosvjetnog odjeljenja, sekretar, Stanko I. Radonjić.

¹⁵ S. Lekić, T. Martinović, *Poljoprivredne škole u Crnoj Gori (1875–1995)*, Bar, 1995, 13. Ne može se sa sigurnošću reći gdje je ova škola bila locirana, ali se pretpostavlja da je bila na lijevoj strani Zete, u blizini manastira Ždrebaonik.

¹⁶ „Zemljodjelska škola“, *Glas Crnogorca*, br. 36, 16. IX 1874, 1.

nog odjeljenja potpisao je sa dr Radićem ugovor na tri godine. Inače dr Radić, Srbin iz Bačke, bio je nekadašnji profesor ekonomske škole u Požarevcu, i *stručnjak odlične spreme i dugogodišnjeg iskustva*. U Crnoj Gori bio je poznat i po stručnim knjigama „Očjenje“ i „Mala zemljodjelska čitanka“¹⁷. Dr Radiću je obezbijedena godišnja plata od trista dukata cesarskih, besplatan stan sa ogrijevom i druge prinadležnosti¹⁸.

Za prvi školski poljoprivredni tečaj prijavljeno je dvadeset učenika¹⁹. Plemenska načelstva birala su državne pitomce iz svih krajeva Crne Gore²⁰. Školu je pohađalo osamnaest učenika, od kojih su dvanaest bili na državnom, a šest se školovalo o svom trošku²¹.

Za kratko vrijeme u okviru škole osnovan je prvi lozni i voćni rasadnik i nabavljene neophodne alatke²². Ujedno, upravitelj Radić krenuo je u obilazak crnogorske teritorije, s ciljem utvrđivanja privredno-tehnološkog potencijala različitih poljoprivrednih vrsta koje se gaje u Crnoj Gori. Već u junu 1875. u Glasu Crnogorca izlazi oglas o prodaji različitog rasada u bašti Zemljodjelske škole u Danilovgradu²³. Takođe, prema školskom programu izučavano je: voćarstvo, svilarstvo, stočarstvo i ratarstvo. Prvi školski raspust (15. jul) počeo je radno. Iako je trajao do Krstovdana (14. septembar), tokom raspusta učenici su svake nedjelje bili angažovani da rade u školskom rasadniku²⁴. Nažalost, Zemljodjelskoj školi nije bio dug vijek. Već 1876. godine, usljed izbijanja Veljeg rata, škola je prestala da radi²⁵.

¹⁷ Đ. D. Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori (1852–1916)*, Cetinje, 1971, 138.

¹⁸ F. 14a, Ps-339; 1/1875, *Crnogorski senat 1857–1879*, Zbornik dokumenata, Podgorica 1997, 307. Između Uprave prosvjetnog odjeljenja i Gospodina Dr. Đorđa Radića, koji je danas na sledeći način učinjen. I. Uprava prosvjetnog odjeljenja prima G. Dr. Đ. Radića za Upravitelja Zemljodjelske škole na Danilovu Gradu. II. Uprav prosvjetnog Odjeljenja G. Dr. Đ. Radiću kao upravitelju godišnju platu od trista (300) dukata cesarskih, besplatan stan sa ogrijevom, dohodak od sviju zemalja koje budu opredijeljene na školsko praktikovanje i putne troškove za državne cijeli. III. Ovaj ugovor važi za tri godine tj. do Đurdevadne 1878. godine. IV. G. Dr. Đ. Radić prima ovaj ugovor i obavezuje se da će sve dužnosti tačno ispunjavati koje mu bude naročito školski zakon i upraviteljske naredbe određivao. Cetinje 28. aprilla 1875.

¹⁹ „Cetinje“, *Glas Crnogorca*, br. 19, 19. V 1875, 2.

²⁰ *Isto*, 4. Okrug vasojevički, 2; okrug lješanski, 1; okrug morački, 1; okrug crmnički, 2; okrug katunski, 2; okrug piperski, 1; okrug bjelopavlički, 2; okrug riječki, 1.

²¹ Lj. Pavićević, *Prve poljoprivredne škole u Crnoj Gori, Poljoprivreda i šumarstvo* (dalje: *PŠ*), vol. 10, 3-4, (1964), 58.

²² A. P. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, IV, Cetinje, 2004, 213-214. Srpski rodoljub iz Starog Bečeja Uglješa Krvarić poslao je nekoliko poljoprivrednih alatki u vrijednosti od 600 guldena.

²³ „Oglasi“, *Glas Crnogorca*, br. 25, 30. VI 1875, 4.

²⁴ „Cetinje“, *Glas Crnogorca*, br. 28, 19. VII 1875, 2. U prošli četvrtak završen je ovogodišnji tečaj u našoj zemljodjelskoj školi. Raspust učenika biće do Krstova dana. Upravitelj dr Radić naredio je, međutim, da svake nedjelje naizmjenice, po petorica pitomaca dolaze u školsku baštu i tu rade.

²⁵ F. 17, Ps-186; 1/1876, Izvještaj Njeguškog učitelja, 29. maja 1876. *Crnogorski senat 1857–*

Tokom rata Radić je radio kao dvorski ekonom. Godine 1878. i nakon isteka ugovora vraća se u Požarevac. Zbog zasluga u unapređenju poljoprivrede u Crnoj Gori, knjaz Nikola ga je udostojio čina plemenskog kapetana. Češki putopisac Holeček, međutim, navodi da je Radić otpušten²⁶.

Nakon sticanja nezavisnosti (1878) i znatnog proširenja teritorije, period mira uticao je da se jedan dio državnih potencijala usmjeri ka unapređenju poljoprivrede. Ministarstvo unutarnjih djela krenulo je u akciju otvaranja rasadnika po cijeloj Crnoj Gori, dok su paralelno angažovani i obrazovani izvanjci²⁷.

Godine 1893. (20. februara) ponovo je otvorena Knjaževska crnogorska zemljodjelska škola, ovaj put u Podgorici. Otvaranje škole u Glasu Crnogorca ostalo je gotovo neprimijećeno. Čitaoci su o ovom značajnom događaju informisani tek nakon četiri mjeseca i to sa nekoliko redaka na kraju rubrike Domaće vijesti²⁸. U godišnjem izvještaju o Knjaževskoj crnogorskoj zemljodjelskoj školi u Podgorici²⁹ za 1893. navodi se da je upravnik škole Filip Jergović, pored ostalog, na otvaranju kazao: *Djeca ova koja su danas u ovu školu uljeglja radosno će se sjećati ovog dana kada su primljena u ovaj Zavod i oni će raznositi ono sjeme nauke što ga ovdje budu ubrali po svoj zemlji*. U istom izvještaju navodi se da je Podgorica najpovoljnije mjesto za otvaranje škole *zaokružena je unaokolo prostranim ravnim poljanama koje su danas od ljudskog nerada, a još više od nemilosnog sjevera, gotovo sve opustjele. Ona je najzgodnije mjesto za primjeran zemljodjelski rad, a najljepše i najblagorodnije polje za korisnu narodnu pouku*³⁰.

Zadatak škole bio je *da bi se zemljoradnicima dala prilika da pribave praktična znanja za bolje i korisnije obrađivanje njihovih zemalja*³¹. Uče-

1879, Zbornik dokumenata, Podgorica 1997, 387. Kada je prošao ovuda g. Stanko Radonjić rekao nam je da se raspusti škola i mi smo tako učinili. Uzrok zašto je raspuštena škola jeste što je ova škola sada i magacin od oružja i počivalo prolazećeg naroda.

²⁶ J. Holeček, *Crna Gora u miru*, Podgorica, 2002, 103. Radićevo djelovanje je prekinuo rat; u vrijeme njegovog trajanja bio je aktivan kao dvorski ekonom, poslije rata je bio otpušten, čim je zemljoradnička škola bila ukinuta. Kada sam zbog toga protestovao na Cetinju, odgovorili su mi da se Radić nije pokazao, već da je prije brinuo za dobijanje činova i medalja, nego za unapređenje institucije koja mu je povjerena.

²⁷ M. Mijušković, Rad na unapređenju poljoprivrede i razvoj naučnih ustanova u Crnoj Gori, *Šezdeset godina Poljoprivrednog-Biotehničkog instituta Titograd 1937–1997*, (dalje: *ŠGPBIT*) (1997), 17. Jedan od izvanjaca koji su dali doprinos razvoju crnogorske poljoprivrede bio je Ilija Beara, rodom iz Dalmacije. Iako je 15 godina bio nastavnik Bogoslovljije, zapamćen ja i kao *trudbenik oko domaće poljske privrede*. U njegovim izvještajima, postoje dobre procjene crnogorskih poljoprivrednih potencijala.

²⁸ „Zemljodjelska škola“, *Glas Crnogorca*, br. 9, 6. III 1893, 3. U nedjelju je otvorena svečano u Podgorici zemljodjelska škola, u prisustvu g. ministra vojvode I. Plamenca.

²⁹ F. Jergović, *Prvi godišnji izvještaj o Knjaževskoj crnogorskoj zemljodjelskoj školi u Podgorici za školsku godinu 1893*, Cetinje, 1893, 2-11.

³⁰ Lj. Pavićević, Prve poljoprivredne škole u Crnoj Gori, *PŠ*, 59.

³¹ F. Jergović, *Ustrojstvo Knjaž. Crn. zemljodjelske škole u Podgorici*, Cetinje, 1893, 31.

nici su bili isključivo djeca zemljoradnika koja su završila osnovnu školu, a nijesu bila mlađa od trinaest i starija od dvadeset godina. U sklopu škole nalazio se internat sa deset državnih vaspitanika, po jedan iz svake nahije ili okruga, dok je istovremeno bilo dozvoljeno i školovanje na sopstveni račun³².

Jergović je predavao nekoliko predmeta (Račun i geometriju, Prirodne nauke, Hemiju, Zemljodjelstvo, Svilarstvo) i praktičnu nastavu, a nastavno osoblje činili su: Mitar Radulović, okružni ljekar u Podgorici (predavao Nauku o čuvanju zdravlja i Zemljopis), i bio zadužen i za liječenje učenika; Stočarstvo i Marveno ljekarstvo predavao je dr Đorđe Stefaneli; pop Krsto Popović, mjesni sveštenik, poučavao je Zakon božji, a Stanko Todorović, pomoćnik uprave, poučavao je učenike praktičnim radnjama. Dr Radulović, dr Stefaneli i Popović poučavali se učenike besplatno³³.

Školska godina je trajala od 1. februara do 1. decembra. Školski program obuhvatao je teorijsku i praktičnu nastavu³⁴. Fokus je bio na biljnoj proizvodnji, zatim stočarstvu, svilarstvu, pčelarstvu i šumarstvu.

Na prvoj godini teorijska nastava obuhvatala je predmete iz opšteg obrazovanja (Zakon božji, Račun i geometrija, Prirodne nauke, Hemija). Na drugoj godini dominirali su stručni predmeti: Zemljomjerstvo, Zemljodjelstvo, Vočarstvo, Stočarstvo, Pčelarstvo, Nauka o čuvanju zdravlja i dr. Na trećoj godini držana je nastava iz: Livadarstva, Povrtarstva, Vinogradarstva s podrumarstvom, Stočarstva, Osnova marvenog ljekarstva, Osnova šumarstva, Poljoprivrednog računovodstva i Nauke o čuvanju zdravlja. Nedeljno je bilo ukupno 18 časova nastave³⁵.

Uz prisustvovanje jednog vladinog izaslanika, ispiti su bili javni. Nakon završetka školske godine najbolji učenici dobijali su prigodne darove (priplodna stoka, poljoprivredne mašine i oruđa, stručne knjige)³⁶. Praktična nastava obavljana je bez nadoknade i obuhvatala je sve poljoprivredne i tehnološke radove³⁷. Praktični rad trajao je najmanje tri sata dnevno. Kad su vremenske prilike za izvođenje određenih operacija bile povoljne, praktični

³² A. P. Rovinski, *Zapisi o Crnoj Gori*, Podgorica, 2001, 189.

³³ F. Jergović, *Ustrojstvo Knjaž. Crn. zemljodjelske škole u Podgorici*, 38.

³⁴ Iz prošlosti crnogorske poljoprivrede, *PŠ*, 10, (1964), 57-69. U školi će se predavati uglavnom sljedeći stručni predmeti: Račun s osnovima zemljomjerstva, Kratak izvod iz prirodnih nauka, Zemljodjelstvo s baštovanstvom i livadarstvom, Vinogradarstvo i podrumarstvo, Vočarstvo, Stočarstvo sa svilarstvom, pčelarstvom i osnovima marvenog ljekarstva, Poljoprivredno računovodstvo, Osnovi šumarstva, Nauka o čuvanju zdravlja.

³⁵ F. Jergović, *Ustrojstvo Knjaž. Crn. zemljodjelske škole u Podgorici*, 37.

³⁶ *Isto*, 33.

³⁷ Iz prošlosti crnogorske poljoprivrede, *PŠ*, 10, (1964), 3-4. Radi praktičnog obrazovanja učenici će vršiti po naredbama upravitelja, a pod rukovodstvom nadležnih školskih organa sve radove na školskom dobru, koje uz ovakvu školu postojati ima i to bez ikakvih prava na nagradu za svoje radove.

rad trajao je i čitav školski dan³⁸. Škola je imala školsko imanje (oranice, livade, vinograd, voćnjak, bašta za povrće), podrum za vino, zbirku različitih poljoprivrednih mašina i oruđa, zbirku raznih prirodopisnih i hemijskih potreba i školsku biblioteku³⁹. U školskom vinogradu postojalo je *poveće odjeljenje* sa domaćom lozom, zatim nekoliko redova *evropske loze* u cilju proučavanja daljeg gajenja pojedinih sorti vinove loze, a *mali komadić vinograda zasađen je dvogodišnjom navrnutom američkom lozom*⁴⁰. U okviru školskog rasadnika (tri i po rala) postojao je dio za *ratarske* oglede, povrtarske i voćne kulture⁴¹, kao i *opitno polje* na kojima su učenici gajili kalemovne vinove loze i učili kalemljenje američke loze. Američke loze kultivisane su iz sjemena i presađene u vinograd pored rasadnika⁴². U rasadniku se nalazilo još *jedno 20 vrsta fine jevropske loze*, gdje će se vršiti ukorjenjavanje i kasnije presađivanje u školski vinograd⁴³.

Pored različitih tečajja iz zemljodjelstva, učenici su podučavani i odbrani loze od raznih bolesti (protiv *plamca* rastvorom od 2% modre galice i kreča), izboru dobrih voćaka i racionalnom pravljenju vina. Škola je u svom mašinskom parku imala nekoliko makina i oruđa. Od vinogradarskog oruđa škola je posjedovala ručni alat za rezidbu i kalemljenje vinove loze, u vinarskom podrumu spravljano je bijelo, crno i petiotizirano vino, a od tropa je pečena rakija. Pošto mladi vinograd nije davao dovoljno roda, grožđe je nekih godina kupovano. *Obično stolno i petiotizirano vino troši se u zavodu, a bolje bijelo i crno vino čuva se godinama* zbog provjere kvaliteta vina nakon skladištenja. Hemijska laboratorija omogućavala je osnovne hemijske analize zemljišta i vina, mlijeka, ulja, rakije⁴⁴.

Prva školska generacija (1893) imala je sedamnaest učenika. Iako su bili iz svih krajeva tadašnje Crne Gore, veći broj učenika dolazio je iz Zetske ravnice. Pored deset državnih vaspitanika, njih sedam školovalo se o svom

³⁸ F. Jergović, *Ustrojstvo Knjaž. Crn. zemljodjelske škole u Podgorici*, 36.

³⁹ *Isto*, 33.

⁴⁰ *Isto*, 42.

⁴¹ F. Jergović, *Prvi godišnji izvještaj o Knjaževskoj crnogorskoj zemljodjelskoj školi u Podgorici*, 48-50. Tu se učenici vježbaju u oranju, branjanju, košenju, orezivanju loza i voćaka, podizanju novih vinograda (...) vježbaju se učenici u podizanju i gajenju voćaka (...) u rasadniku se nadalje gaji raznovrsno povrće (...) najveći komad rasadnika određen je za podizanje i kalemljenje američke loze.

⁴² Lj. Pavićević, *Prve poljoprivredne škole u Crnoj Gori, PŠ*, 63. Po ovom planu bile su određene: za Čemovsko polje – *Rupestris*, za Doljane – za ocjedne položaje *Rupestris*, a za vlažne *Riparia tomentosa*, za Beri – ocjedne položaje *Riparia glabra*, a vlažne *Solonis*, za Šobajiće – *Solonis*, za Godinje – *Solonis*, za Gluhi Do – *Riparia glabra*, za Bar – ocjedne položaje *Rupestris* a za vlažne *Solonis*, za Mrkojeviće – *Berlandieri*, za Ulcinj – *Riparia glabra* i za Župu ceklinsku za ocjedne položaje *Riparia tomentosa* i za vlažne *Solonis*.

⁴³ M. Mijušković, *Rad na unapređenju poljoprivrede i razvoj naučnih ustanova u Crnoj Gori, ŠGPBIT*, 19.

⁴⁴ Lj. Pavićević, *Prve poljoprivredne škole u Crnoj Gori, PŠ*, 64.

trošku. Iz svake nahije upisivan je po jedan učenik – isključivo djeca zemljoradnika. Na osnovu *statuta* škole učenicima je bio obezbijeden besplatan stan, hrana i ljekarska njega, a školovanje je bilo trogodišnje⁴⁵.

Generacija iz 1894. imala je jedanaest učenika. Svi su se školovani o državnom trošku, osim jednog učenika iz Ulcinja, koji je bio pitomac carskog ruskog poslanika na Cetinju – K. M. Argiropula⁴⁶.

Godišnjim ispitom (3. decembar 1895), koji je bio svečan i uz prisustvo mnogobrojnih zvanica, završen je prvi trogodišnji tečaj⁴⁷. Najboljim učenicima dodijeljene su uz *svjedodžbe* razne korisne i poljoprivredne *mašine i oruđa* za koje je vlada odobrila 400 fiorina. Od šesnaest učenika njih deset završilo je treći razred s odlikovanjem i šest ostalih – dobar prvi red⁴⁸. Kasnije je od ovih 16 učenika, Jovan Vukosavović (Sotonići, Crmnica), upućen u Francusku na doškolovanje⁴⁹.

Po naređenju Ministarstva unutrašnjih djela svršeni đaci (*16 spremnih mladića sa dobrim uspjehom*) su preko kapetana odmah angažovani na državnoj i privatnoj svojini *sa navrtanjem sviju divjaka bilo opštinskih ili privatnih*. Nakon konsultacija sa prof. Jergovićem svršeni đak je uzimao pitome grančice za kaleme i nakon obavljenog posla u jednoj kapetaniji odmah išao u drugu kapetaniju, najbližu toj nahiji, *dok svu nahiju vremenom svrši*. Kapetan je imao obavezu da izda naredbu *da se ne bi ko usudio to navrtanje braniti; naprotiv pošto mu se navrne, obavezan je svaki u svoje, navrtke čuvati i paziti po naptcima pomenutog đaka*⁵⁰. Ovom naredbom bila je predviđena i globa od pet fiorina za onoga ko *bi se pak protivio, navrtak*

⁴⁵ Iz prošlosti crnogorske poljoprivrede, *PŠ*, 10, (1964), 3-4. Nastava u ovoj školi traje tri godine. Školska godina počinje 1. februara, a svršava se 1. decembra. Za vrijeme školskih praznika mogu se pojedini učenici s dozvolom školske uprave vratiti kućama.

⁴⁶ Lj. Pavićević, Prve poljoprivredne škole u Crnoj Gori, *PŠ*, 66.

⁴⁷ „Iz Podgorice“, *Glas Crnogorca*, br. 49, 2. XII 1895, 3.

⁴⁸ „Narodna privreda“, *Glas Crnogorca*, br. 50, 9. XII 1895, 3. Narodna privreda. Bošković Boško (Bjelopavlići) plug, bran i voćarski nož, Vujović Milo (Ljubotinj) voćarski pribor, Vukosavović Jovan (Crmnica) zbirka vinogradarsko-prodrumarskih sprava, Ivanović Milisav (Kući) rumetinov krunač i voćarski pribor, Jakšić Gojko (Grahovo) zbirka voćarskog oruđa, Kažić Simon (Lješanska nahija) potpuni pčelarski pribor, košnica američanska, voćarski nož i nožice, Kaluđerović Ivo (Ulcinj) rumetinov krunač i vinogradarsko-vinarski pribor, Medenica Mirko (Kolašin) potpuni pčelarski pribor, košnica američanska, voćarski nož i nožice, Miljanović Lazar (Podgorica) bran, rumetinov krunač i voćarski nož, Nikolić Staniša (Nikšić) rumetinov krunač, Popović Mileta (Kući) rumetinov krunač, vijalica, voćarski nož i nožice, Radićević Milo (Zeta) vinogradarsko-voćarski pribor, Radićević Veliša (Zeta) rumetinov krunač, Radonjić Špiro (Podgorica) vinogradarsko-prodrumarski pribor, Stojanović Radule (Vasojevići) rumetinov krunač, Todorović Stanko (Zeta) plug, bran i voćarski nož i nožice.

⁴⁹ B. Marović, *Ekonomska istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, 181.

⁵⁰ *Crnogorski zakonici 1796-1916*, 2, B. Pavićević, R. Raspopović (ur.), Zbornik dokumenata, Podgorica, 1998, 368.

ili divjaku zlobno ošteto. Država je đacima za svaki uspjeti navrtak plaćala deset novčića⁵¹.

Već početkom 1896. godine objavljen je oglas za upis novih učenika. Uslovi za prijem bili su da je kandidat *s dobrim uspjehom svršio bar osnovnu školu, da nije mlađi od 13, niti stariji od 20 godina, da je zdrav i tjelesno dobro razvijen, da bez napora težačke poslove raditi može*⁵². Konkurs je trajao do 31. januara tekuće godine. Upisano je 11 učenika (10 o državnom trošku). Sva tri tečaja imala su po 18 časova nedjeljno, rasadnik i inventar alata i mašina znatno su uvećani, a izvođene su i akcije kalemljenja voća⁵³.

Krajem 1896. (30. novembar) održan je godišnji ispit. Čitanjem ocjena i dijeljenjem nagrada 1. decembra zaključena je školska godina. Od 11 učenika njih devet dobilo je prvi red s odlikovanjem, a dvojica – vrlo dobar prvi red⁵⁴.

Knjaževska crnogorska zemljodjelska škola prestala je da radi 1898. godine. Učenici koji su završili školovanje (25) dobili su, izuzev jednog, zaposlenje. Dva učenika upućena su u Francusku na doškolovanje. Isti učenici (Jovan Vukosavović i Vidak Krkeljić iz Zagoriča pored Podgorice⁵⁵), koji su se školovali kod poznatih stručnjaka Viale i Ravasa iz Nacionalne škole za poljoprivredu u Monpeljeu⁵⁶, kasnije su nastavili rad u Crnoj Gori.

Iako je i zemljodjelska škola u Podgorici radila kratko vrijeme (šest godina) bila je za primjer organizacije jedne školske ustanove, s odličnim nastavim programom i praktičnom nastavom. Informacije o različitim poljoprivrednim tehnološkim operacijama često su objavljivane u Glasu Crnogorca. Proizvođači su se, takođe, obraćali školi za pomoć povodom različitih problema koji su ih mučili. Škola je revnosno odgovarala na ovakve zahtjeve⁵⁷.

Bilo je, međutim, i drugačijih stavova prema radu škole. Tako se na XXI redovnoj sjednici Narodne skupštine raspravljalo i o važnosti zemljodjelske škole u Podgorici. Tatar je govorio o neispunjenim očekivanjima zemljodjelske škole u Podgorici, tražeći da se ta škola reformiše, a nastavni

⁵¹ *Glas Crnogorca*, br. 10, 4. III 1895, 4.

⁵² „Školska objava“, *Glas Crnogorca*, 6p. 4, 27. I 1896, 4. Početkom februara o. g. primaju se novi učenici u prvi razred knjaž. crnog.zemljodjelske škole u Podgorici. Osim državnih pitomaca mogu ovu školu izučavati i takovi učenici, koji bi se za vrijeme školovanja izdržavali o svojem trošku. Potpuno pak školovanje traje tri godine.

⁵³ D. Đ. Pejović, n.d., 139.

⁵⁴ „Domaće vijesti“, *Glas Crnogorca*, br. 50, 7. XII 1896, 3.

⁵⁵ B. Pejović, Kadrovi iz srca Bjelopavlića, *Glasnik*, 10, (2013), 42.

⁵⁶ *Pobjeda*, XXVII, 1972, 3155, 4.

⁵⁷ „Ocinj“, *Glas Crnogorca*, br. 32, 5. VIII 1895, 3. Mnogi članci u Gl. Crnogorca javiše: kako da se liječi i kome da se obrate općine. Na ovaj način postaraše se nekoliko vinogradara ocinjkih (Ulcinj. *Prim aut.*), te se obratiše upravi zemljodjelske škole u Podgorici i zaiskāše nužne potrebe. Ne samo što je poslala potrebne stvari, nego je poslala i jednog đaka iz iste škole, koji je na vrijeme poučio o ovoj bolesti vinove loze.

predmet Poljska privreda uvede u ondašnju Bogoslovsko-učiteljsku škole⁵⁸. Tatar navodi i slabosti državne organizacije, koja nije uspijevala ili se odnosila nemarno, da svršenim đacima ponudi posao na državnom imanju na kojem bi pokazali šta su naučili⁵⁹. Pošto nijesu mogli ni da pokrenu sopstvenu proizvodnju, obično su uhljebljenje nalazili u sudovima i administrativnim nadležstvima.

Nakon balkanskih ratova i novog proširenja Crne Gore, javlja se novo potreba za osnivanjem poljoprivredne škole. Planirano je da se škola osnuje u Metohiji, u selu Streoce. Od manastira Dečana dobijeno je 300 rala zemljišta u blizini Peći, ali je Prvi svjetski rat onemogućio realizaciju ove ideje⁶⁰.

Međutim, unapređenje poljoprivrede nije sprovedeno samo kroz poljoprivredne škole, već i putem školskih bašti i rasadnika. Takođe, stipendisti su odlazili na doškolovanje u inostranstvu (Češka, Rusija)⁶¹. Jedan je pohađao školu vinarstva, a drugi školu za stočarstvo i planinsko gazdovanje⁶². I Česi su, na bazi novčanog fonda prikupljenog tokom organizacije stogodišnjice krunisanja Lepolda II u Pragu (1891), finansirali crnogorske mladiće koji se posvete poljoprivrednoj, odnosno zanatlijskoj struci. Tako je Petar Plamenac postao pitomac ovog fonda i započeo školovanje u vinogradarskoj školi u Mjelniku. On je nakon svršetka ovog školskog programa, nastavio usavršavanje vinogradarstva u Bordou (Francuska). Ovaj češki fond stipendirao je još pet crnogorskih pitomaca u različitim zanatima⁶³.

Početak XX vijeka (1907), radi unapređenja crnogorske kadrovske osnove, donesena su Pravila o školovanju državnih stipendista. Pravila su podrazumijevala da se stipendija ne može dobiti za školovanje izvan Crne Gore, ukoliko takve škole već postoje u Crnoj Gori. Stipendije su bile predviđene za srednje ili stručne škole i fakultete. Kandidati za stipendiju morali su biti odlični đaci, a prednost su imali oni lošijeg imovinskog stanja. Sti-

⁵⁸ „Zapisnik XXIX redovne sjednice“, *Glas Crnogorca*, br. 11, 10. III 1908, 3. Kako bi naši budući sveštenici i učitelji dobijali pojam o poljoprivredi i da bi poslije kad pođu u narod mogli svakom zgodnom prilikom poučavati naše privrednike u pojedinim granam naše privrede.

⁵⁹ *Isto*, 3. Jer se na privredu u stvari nije obraćala nikakva pažnja. Veli da je na taj cilj trošeno godišnje po 500 kruna, te se nije moglo ništa s tim postići.

⁶⁰ M. Starovlah, *Istorija školstva u Crnoj Gori*, Podgorica, 2007, 88.

⁶¹ A. P. Rovinski, *Zapisi o Crnoj Gori*, 189. Jedan Crnogorac izučavao je tri godine agronomiju u Češkoj, a ove godine (1893) je nastavio studiranje u Hale. Istovremeno je vlada poslala trojicu učenika u Rusiju, u Nikitinski carski zavod voćarstva i vinogradarstva u blizini Jalte.

⁶² *Poljoprivredni kalendar za prostu 1910. godinu*, Cetinje, 1909, 28.

⁶³ „Prag“, *Glas Crnogorca*, br. 2, 13. I 1896, 3. Milutin Popović iz Lijeve Rijeke koji uči kovački zanat; Toma Kovačevića koji uči drvorezački zanat; Nikolu Perišića i Mila Radulovića s Cetinja koji uče stolarstvo; i Mila Gazivodu iz Rijeke koji uči puškarski zanat kod prvog češkog puškara u Kolinu.

pendista je dobijao putne troškove do mjesta školovanja i nazad, troškove za školarinu i ispitnu taksu. Stipendista je bio obavezan da se nakon završenog školovanja vrati u otadžbinu i ponudi svoje usluge, i u službi ostane onoliko koliko je godina uživao stipendiju. Pitomac je gubio stipendiju *ukoliko padne na ispitu ma u kojem razredu srednjem stručne i više škole*⁶⁴.

Odjeljenje narodne privrede raspisivalo je i *stečaj*e (1908) za izučavanje različitih poljoprivrednih djelatnosti⁶⁵. Tako je iste godine uputilo jednog pitomca na usavršavanje vinogradarstva i podrumarstva u Novom Sadu, a drugog u Češku na usavršavanje mljekarstva⁶⁶. Naredne godine (1909) novo su izabrana dva mladića za usavršavanje – jedan u vinodjeljskoj školi u Bukovu, a drugi u školi za stočarstvo i planinsko gazdovanje u Kraljevu⁶⁷.

Iste godine Odjeljenje narodne privrede uputilo je dva mladića na izučavanje praktičnog pčelarstva, *uzgredno gradinarstva* i drugog za vočarstvo, *uzgredno vinogradarstvo*. Mladići nijesu smjeli biti mlađi od 15 i stariji od 20 godina, da su završili najmanje četiri razreda osnovne škole sa vrlo dobrim uspjehom⁶⁸.

I stečajem od 1910. godine Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova objavilo je namjeru o slanju jednog pitomca radi izučavanja više poljoprivredne nastave. Na stečaj su mogli konkurisati učitelji koji su završili Bogoslovsko-učiteljsku ili Učiteljsku školu i novi učiteljski kandidati. Pored ostalih uslova bilo je neophodno poznavanje njemačkog jezika⁶⁹.

Uporedo, pravila o školovanju državnih stipendista iz 1907. ponovo su dopunjena, pa su 1913. donijeta Pravila za državne stipendiste u kraljevini Crnoj Gori. Pravila su imala 13 članova i svaki se stipendista unaprijed obavezivao da će se u svemu pridržavati odredaba ovih pravila. Stipendija nije mogla biti veća od 30 perpera mjesečno. Iste godine Ministarstvo prosvjete i crkvenijeh poslova donijelo je Pravila o stipendiranju kandidata na školovanju u inostranstvu. Pravila su imala 18 članova i svaki stipendista bio je dužan da se u svemu pridržava odredaba ovih pravila. Ministarski savjet određivao je broj stipendija, struku i mjesta u kojima će se stipendisti školovati.

⁶⁴ *Crnogorski zakonici 1796-1916*, 4, B. Pavićević, R. Raspopović (ur.), Podgorica, 1998, 475-477.

⁶⁵ „Stječaj“, *Glas Crnogorca*, br. 16. 12. IV 1908, 4. Odjeljenje Narodne privrede uputiće u toku ove godine 2 mladića na izučavanje praktičnog mljekarstva i vinogradarstva.

⁶⁶ „Privreda“, *Cetinjski vjesnik*, br. 4, 9. VII 1908, 4. Privredno odjeljenje Ministarstva unutrašnjih djela je poslalo u Novi Sad, radi izučavanja praktičnog vinogradarstva, naročito svog pitomca.

⁶⁷ *Poljoprivredni kalendar za 1910 godinu*, Cetinje, 1910, 28.

⁶⁸ „Stječaj“, *Glas Crnogorca*, br. 20, 2. V 1909, 4.

⁶⁹ „Stječaj“, *Glas Crnogorca*, br. 33, 31. VII 1910, 4. Uz prijavu kandidati će podnijeti ova dokumenta: svjedočanstvo iz gimnazije ili Bog.učiteljske odnosno Učiteljske škole, ljekarsko uvjerenje o zdravlju, kršteno pismo. Prijave će se odnositi Ministarstvu prosvjete do 25. avgusta zaključno.

Stipendija nije mogla biti manja od 60 perpera ali ni veća od 160 perpera⁷⁰. Godinu kasnije (1914) isto ministarstvo donosi Zakon o državnim stipendijama. Ovaj zakon imao je 14 članova i upućivao da državnu stipendiju *moгу uživati samo djeca siromašnih roditelja, zdrava, napredna u naukama i vrlo dobra i primjerna vladanja*⁷¹.

Nakon Prvog svjetskog rata

U poređenju sa stanjem u Kraljevini Crnoj Gori, nakon Prvog svjetskog rata razvoj poljoprivrede u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca tekao je drugačijom dinamikom. U cijeloj kraljevini glede održavanja nastave u školama vladala je jako teška situacija. Jedan broj crnogorskih učenika stasalih za srednju školu upućivan je za Beograd. U Beogradu, međutim, nastava u srednjim školama nije počela ni do marta 1919. godine⁷². Na drugoj strani, đaci srednjih škola u Crnoj Gori do aprila 1919. još nijesu bili oslobođeni vojnih dužnosti⁷³.

Poljoprivredno obrazovanje u novoformiranom kraljevstvu (1918), zatim Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919), bilo je pod jurisdikcijom Ministarstva poljoprivrede. Sredinom aprila 1919. donesen je Pravilnik o pitomcima Ministarstva poljoprivrede Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je predviđao školovanje pitomaca u inostranstvu ili u zemlji iz poljoprivredne, veterinarske ili hidrotehničke struke⁷⁴. Mogućnost da se kandiduju za usavršavanje imali su svršeni đaci viših poljoprivrednih škola⁷⁵. Takvih škola, pa samim tim i kandidata, u Crnoj Gori nije bilo.

U tadašnjoj kraljevini poljoprivredna nastava bila je trojaka: visokoškolska na poljoprivrednim fakultetima, srednjoškolska i niža poljoprivredna nastava, i poljoprivredni kursevi i praktične poljoprivredne škole. To su uglavnom bile škole – stočarsko-ratarskog i vinodeljsko-voćarskog tipa. Ujedno, vladala je teška materijalna situacija i oskudica u nastavnom kadru srednjih stručnih škola.

Uredba o dopunama i izmjenama zakona o nižim školama za poljsku privredu u KSHS usvojena je 1920. godine. Imala je za cilj dinamičnije

⁷⁰ *Crnogorski zakonici 1796-1916*, 5, B. Pavićević, R. Raspopović (ur.), Istorijski institut Republike Crne Gore, Podgorica, 1998, 487-489.

⁷¹ *Isto*, 674.

⁷² Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ) AJ F66, f. 226, 474c. Predavanja u ovdašnjim srednjim školama još nisu počela. Učenike ne upućivati u Beograd jer nema mesta, ni, za sada, sredstava za njihovo izdržavanje, Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova Kraljevine Srbije Izvršnom narodnom odboru Podgorice, 14. februar 1919.

⁷³ AJ F66, f. 226, 474d.

⁷⁴ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 34, I, 1919, 6.

⁷⁵ AJ F67, f. 29, 267-276, 1.

ustanovljavanje škola i njihovo izdržavanje o državnom trošku⁷⁶. (Ova uredba bila je zapravo dopuna i izmjena srpskih zakona od 1882. i 1896. godine.) Trajanje nastave u tadašnjim nižim poljoprivrednim školama planirana je na dvije godine, s tim da je u nekim pasivnijim krajevima mogla da traje i dvije i po godine, uz otvaranje radionica za praktičnu obuku⁷⁷.

Glede poljoprivrede, iz predloga budžeta državnih rashoda i prihoda za 1920/1921.⁷⁸ za Zetsku oblast (Tab. 1.), postojali su predlozi rashoda za poljoprivredni inspektorat, lozne rasadnike, veterinarstvo, ali i Nižu poljoprivrednu školu. Stavka – Niža poljoprivredna škola – u predlogu rashoda iznosila je 432 912 dinara⁷⁹. Od četiri predložene budžetske glave budžet poljoprivrednog inspektorata uvećan je za 335 540 dinara od predloženog, budžet za lozne rasadnike umanjen za 16 080 dinara od predloženog, dok za Nižu poljoprivrednu školu i veterinarstvo bužet nije odobren.

Tab. 1. Predlozi budžetskih rashoda 1920/1921.

Crna Gora 1920/1921.			
Br.budžet. glave	Redovni rashodi	Predlog za 1920/1921	Odobreno za 1920/1921
328	Poljoprivredni inspektorat, Cetinje	1 591 160	1 926 700
329	Lozni rasadnici	63 080	47 000
329 a	Niža poljoprivredna škola	432 912	-
329 b	Veterinarstvo	174 160	-

Predlog o otvaranju Niže poljoprivredne škole u Crnoj Gori, i po tom pitanju otvaranje budžetske glave 329a, mogao je doći jedino od Poljoprivrednog inspektorata sa Cetinje, koji je bio jedina spona između Ministarstva u Beogradu i svih poljoprivrednih ustanova i organizacija u Zetskoj oblasti. Na osnovu referata i predloga inspektorata kreirane su kod ministarstva finansija u Beogradu stavke za poljoprivredni budžet⁸⁰.

U pogledu poljoprivrednog obrazovanja, period 1920–1929. godine u KSHS bio je prepun zakonodavnih aktivnosti. Već početkom 1921. godine (6. januara) Ministarstvo poljoprivrede i voda donosi uredbu o osnivanju

⁷⁶ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 252, II, 1920, 1.

⁷⁷ *Isto*, 2.

⁷⁸ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 185a, II, 1920, 5.

⁷⁹ AJ F 67, f. 31, 3.

⁸⁰ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 154, II, 1920, 2. Čl. 12. d) da blagovremeno podnosi Ministarstvu predlog budžeta za Inspektorat i poverene mu ustanove u sporazumu sa njihovim starešinama.

srednjih poljoprivrednih škola⁸¹. Ove aktivnosti, međutim, nijesu imale veliki uticaj na otvaranje poljoprivrednih škola u Crnoj Gori. Pravila za niže poljoprivredne škole utvrđena su na državnom nivou 19. aprila 1921⁸². U Pravilima za niže poljoprivredne škole propisani su i kraći kursevi od tri mjeseca ili manje, pola godine (zimi i ljeti) do godinu dana. Tečajji su prvenstveno držani iz: vinogradarstva, voćarstva s preradom voća, podrumarstva, mljekarstva, stočarstva, živinarstva, svilarstva, pčelarstva i dr. Po predlogu uprave škole kreiran je detaljniji program za svaki tečaj, koji je potpisivalo Ministarstvo poljoprivrede i voda⁸³.

Pravilnik o specijalnim poljoprivrednim školama na teritoriji ranijih granica Srbije, Crne Gore i Vojvodine donesen je 4. juna 1921. Zadatak ovih škola bio je da *daju stručnu spremu iz pojedinih poljoprivrednih grana* (mljekarstvo, živinarstvo, pčelarstvo, svilarstvo, ribarstvo, podrumarstvo, prerada voća, i dr.). Nastava je trajala maksimalno do tri godine, ali mogla je biti kraća od godinu, zavisno od vrste škole⁸⁴.

Godine 1922. usvojen je Zakon o srednjim poljoprivrednim školama⁸⁵, a odmah zatim i Pravilnik za srednje poljoprivredne škole⁸⁶. Pravilnik je sadržavao 114 članova, u kojem su razmatrane opšte odredbe, nastavni program i plan, prijem učenika, školarina, ocjenjivanje učenika, red u školi, dužnosti nastavnika itd. Četiri godine kasnije (13. aprila 1926.) donešen je novi Pravilnik za srednje poljoprivredne škole, čime su prestali važiti raniji pravilnici i naredbe. Pravilnik je bio sličan Pravilima za niže poljoprivredne škole (1921) s tim što je nastava trajala tri godine, a četvrta godina, po završetku škole, posvećena je isključivo praktičnom usavršavanju i specijalizovanju⁸⁷.

Tih godina (1925) u Zetskoj oblasti bilo je šesnaest srednjih i stručnih škola, i to: potpune gimnazije (Berane, Kotor, Nikšić, Podgorica, Cetinje i Peć), šestorazredne gimnazije (Kolašin), četvororazredne gimnazije (Bar, Danilovgrad, Ulcinj, Herceg Novi, Cetinje – ženska), pomorska akademija (Kotor), učiteljske škole (Danilovgrad – muška, Cetinje – ženska) i pedagoška odjeljenja (Berane)⁸⁸. Za tadašnje prilike veliki broj škola ali loše opremljenih, sa neodgovarajućim higijenskim uslovima i sa jako malo nastavnih sredstava. Nadzor na školama bio je loš, rad inspektora sveden na administrativne poslove, a učiteljski kadar bio je sa neodgovarajućim klasifikacijama. Takođe, jedan broj učenika napuštao je školovanje prije isteka školske

⁸¹ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 5, III, 1921, 2-3.

⁸² *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 105, III, 1921, 1.

⁸³ *Isto*, 3.

⁸⁴ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 184, III, 1921, 2.

⁸⁵ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 101, IV, 1922, 1.

⁸⁶ *Isto*, IV, 1922, 224.

⁸⁷ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 126-XXXII, VIII, 1926, 1-2.

⁸⁸ AJ F66, f 226, 474.

godine⁸⁹. Ubrzo je, rješenjem ministra prosvjete od 5. avgusta 1927. godine, formiran Učiteljski disciplinski sud za Oblast zetsku sa sjedištem na Cetinju⁹⁰.

Pojedine političke stranke (Crnogorska stranka, Radikalna stranka) imale su u svojim programskim aktivnostim između ostalog i osnivanje stručnih škola, a posebno zanatskih i poljoprivrednih. Tako se u proglasu Radikalne stranke od 1923. ističe da treba podsticati sve oblike nacionalne radinosti (ratarstva, stočarstva, ribarstva, trgovine, zanata). U novom proglasu Radikalne stranke iz 1925. ističe se potreba za podizanjem stočarskog zavoda u Nikšiću, kao i osnivanjem praktičnih poljoprivrednih škola, rasadnika u kotorskom i barskom srežu⁹¹. Očigledno da je Radikalna stranka ove proglašenosti koristila za što bolje pozicioniranje među biračima. Njihovi zahtjevi nisu bili i originalne ideje, jer je trebalo da ovi zavodi i rasadnici budu obnovljeni, pošto su već postojali u knjaževini/kraljevini Crnoj Gori.

Povodom otvaranja poljoprivredne škole u Crnoj Gori tih godina najviše se raspravljalo o tome gdje bi trebalo da bude locirana škola. Na listi potencijalnih lokaliteta bili su: Podgorica, Danilovgrad, Bar i Nikšić⁹². Tada je već u projektu budžeta za 1927/1928. godinu, po partiji 1288 b. bio predviđen vanredni kredit od 400 000 dinara za otkup zemljišta i osnivanje niže poljoprivredne škole u Crnoj Gori, dok su u glavi 149 istog projekta bili predviđeni svi redovni rashodi za potpuno funkcionisanje takve škole. Od predloženih lokaliteta izbor je sveden na Bar⁹³. Generalna direkcija poljoprivrede Ministarstva poljoprivrede i voda nekoliko godina pokušavala je da utvrdi mjesto za izgradnju ove škole u Baru. Konačno se došlo do zaključka da je za ovu svrhu bilo najpodesnije imanje Topolica kod Bara, koje je ranije pripadalo dinastiji Petrovića. Tim povodom Direkcija se obraća ministru Ministarstva poljoprivrede i voda (1927) s molbom da se imanje Topolica ustupi za osnivanje niže poljoprivredne škole⁹⁴. Odgovor je stigao ubrzo (18. maj 1927). Tročlana komisija sačinjena od predstavnika Ministarstva, Direkcije za poljoprivredu i Zetske oblasti, odbija predlog, obrazlažući neuslovnošću lokacije (postojanje malarije) za otvaranje ovakve škole. Izvještaj potpisuje

⁸⁹ D. Vuksan, Škole u Zetskoj oblasti u škol. god. 1926/1927, *Zapisi*, II, 3, (1928), 178.

⁹⁰ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br.187-LIII, IX, 1927, 2.

⁹¹ S. Lekić, T. Martinović, n.d., 25.

⁹² M. Starovlah, n.d. 212.

⁹³ AJ F70 f 226, 398 a.

⁹⁴ *Isto*, 398 a. S toga da bi se ovo pitanje moglo još ove godine skinuti s dnevnog reda, te time opravdani zahtevi naroda iz tog kraja najzad zadovoljli, čast mi je umoliti Vas, Gospodine Ministre, za načelnu odluku da se od imanja „Topolica“, u Baru može područnom Ministarstvu ustupiti pod višegodišnji zakup jedan kompleks zemljišta u veličini od 30-35 hektara, koji mora bezuslovno obuhvatiti i većinu postojećih zgrada na tom imanju, Generalna direkcija za poljoprivredu Ministru za poljoprivrede i voda, 17. 03. 1927.

načelnik Odjeljenja za poljoprivrednu nastavu i ogleda⁹⁵. Loše stanje u Baru i okolini kad aje u pitanju pojava malarije potvrđuje i primas srpski i arcibi-skup barski Dobričić, koji je povodom dovođenja zdrave vode u Bar posjetio ministra poljoprivrede i voda i ministra vjera u Beogradu 1928. godine⁹⁶.

Stoga ministar poljoprivrede i voda informiše ministra finansija da se iz zdravstvenih razloga na Topolici ne može osnovati škola, *nego bi se mogao osnovati jedan veliki rasadnik za kulturu južnog voća i maslinarska stanica*⁹⁷. U daljem obraćanju ministar moli da se cjelokupno imanje povjeri Ministarstvu poljoprivrede i voda zarad osnivanja državnog rasadnika, koji bi do osnivanja poljoprivredne škole, proizvodnjom sadnica južnog voća i loze, putem držanja kratkih tečajeva za obuku seoskih mladića, radio na unapređenju poljoprivrede toga kraja.

Krajem 1927 (25. oktobra) ministar finansija je na osnovu Zakona o ustrojstvu centralne državne uprave donio odluku da se konfiskovano imanje Topolica, sa svim pripadajućim zgradama i zemljištem, ustupi na dalje rukovanje i upotrebu Ministarstvu poljoprivrede i voda s ciljem osnivanja državnog rasadnika pod nazivom – Državni lozni i voćni rasadnik u Baru.

Od 1929. nastaje novi službeni naziv države – Kraljevina Jugoslavija – i kao rezultat unutrašnjeg uređenja – devet banovina. U Zetskoj banskoj upravi postojalo je i Prosvjetno odjeljenje sa odsjecima za osnovnu nastavu i srednju, učiteljsku i stručnu nastavu. Odjeljenje je imalo ovlašćenja za sve poslove koji se odnose na: osnivanje, uređenje i rad narodnih škola, građanskih, državnih i privatnih, kao i svih nižih stručnih škola. Unutar Poljoprivrednog odjeljenja banske uprave Odsjek za poljoprivredu i stočarstvo imao je, takođe, ovlašćenja za nadzor nad srednjim poljoprivrednim školama, kao i nad osnivanjem nižih poljoprivrednih škola, organizovanjem i nadzorom nad poljoprivrednim stručnim tečajevima i drugim ustanovama za širenje znanja o poljoprivredi⁹⁸.

⁹⁵ AJ F70 f 226 398 b. Odeljenje za vinogradarstvo i voćarstvo. Komisijским pregledom utvrđeno je, da je državno imanje „Topolica“ blizu Bara ima sve druge uslove sem namjenske za otvaranje jedne poljoprivredne škole za južne kulture. S toga dok se i ovi uslovi (isušivanje močvare radi suzbijanja malarije) ne ispune ovo je Odeljenje mišljenja, da bi celokupno imanje trebalo uzeti za jedan drž. voćni rasadnik za južne kulture, koji se docnije lako može pretvoriti u poljoprivrednu školu.

⁹⁶ „U crnogorskom primorju malarija kosi“, *Politika* (Beograd), br. 7183, 29. IV 1928, 10. Nego me narod ovamo šalje za svoje muke, da učinim nešto za zdravstveno stanje nesretnog crnogorskog primorja gdje je malarija i zimus harala, a šta će tek biti u ljeto, kad će se osim malarija pojaviti još i druge strašne bolesti.

⁹⁷ AJ F70 f 226, 398 s. Pošto ima svih uslova da se u našem primorju proširi gajenje južnog voća: limuna, pomorandži, smokava, maslina, i dr. za koje sada inostranstvu dajemo velike sume novca, i da se naročito poboljša prerada maslinovog zjetina, to bi osnivanje jednog ovakvog velikog rasadnika za kulturu južnog voća u Baru bilo ne samo od velikog značaja za ekonomsko snaženje našeg primorja, nego od koristi i za celu našu Državu.

⁹⁸ *Almanah-šematizam Zetske banovine*, I, Državna Štamparija Sarajevo, 1931, 13.

Osnovna i opšta srednja nastava postepeno je napredovala otvaranjem novih škola i odjeljenja u Crnoj Gori. Međutim, stručna nastava brojem škola bila je slabo zastupljena. Postojalo je i funkcionisalo nekoliko trgovačkih i zanatskih škola⁹⁹. U Zetskoj banovini (1931) tada su postojale Ženske zanatske škole, Zanatska trgovačka škola, Trgovačka akademija (Podgorica), Pomorska akademija (Kotor), Čilimarska škola (Pljevlja), Pletarska škola (Berane)¹⁰⁰.

Prepoznajući potrebu i značaj poljoprivrednog obrazovanja na prvom redovnom zasijedanju Banskog vijeća (1930) na Cetinju pojedini vijećnici, između ostalog, tražili su da se u seoskim osnovnim školama u dva starija razreda uvedu poljoprivredni kursevi. Vijećnik Spasović tražio je da se u Moračkom srezu podigne poljoprivredna škola¹⁰¹. I ban Zetske banovine Smiljanić, shvatao je da su Crnoj Gori potrebni prvenstveno poljoprivredni stručnjaci i poljoprivredne škole. Iste godine (1930) na petoj sjednici banskog vijeća ban saopštava da će u Zetskoj banovini država osnovati tri poljoprivredne škole, *jedna u primorju, jedna u Sandžaku a treća u Metohiji. Imamo mnogo gimnazija, a one su potrebne za izvjesni period. Osjeća se hiperprodukcija inteligencije. Nemamo baš dobre nastavnike, jer je malen broj dobrih*¹⁰².

Međutim, do 1933. u Crnoj Gori od poljoprivredne edukacije bili su aktuelni samo sporadični kursevi o rasadničkoj proizvodnji, i savjetovanja koja su bila sastavni dio poljoprivrednih izložbi, koji nijesu mogli da utole želju za školovanjem. U poređenju sa drugim banovinama *mi u Zetskoj Banovini*, isticao je *Glas Boke*, *na žalost mnogo oskudijevamo poljoprivrednim institucijama, dakle baš onim, što zasijeca u interese najširih masa, i što stvara produktivan element*¹⁰³. Najuticajniji građani Boke insistirali su da veliku privrednu zaostalost zaliva i drugih djelova primorja, treba popraviti prije svega racionalnim unapređenjem poljoprivrede. Postojeće teškoće u poljoprivredi mogle su se jedino prebroditi školovanim poljoprivrednicima i poljoprivrednim stručnjacima. Ali poljoprivrednih škola u Boki nije bilo. Upo-

⁹⁹ B. Radović, *Privredne prilike u Crnoj Gori između dva svjetska rata*, Podgorica, 1994, 74. Od stručnih škola imamo samo: a) Državno trgovačku Akademiju u Podgorici, koja je na kraju školske 1929. godine imala 83 učenika—ce u I i II razredu; b) Opštu Zanatsko-trgovačku školu u Podgorici sa 112 učenika i Nikšiću sa 44 učenika, te šest Ženskih Zanatskih Škola i to u Podgorici, Cetinju, Kolašinu, Nikšiću, Baru i Ulinju sa 290 učenika. Nikakvih drugih stručnih škola nemamo. A veliki nedostatak osjeća se u pomanjkanju ratarskih, stočarskih, voćarskih i šumarskih škola.

¹⁰⁰ *Almanah-šematizam Zetske banovine*, I, Državna štamparija Sarajevo, 1931, 104. Ženska zanatska škola (Kotor, Danilovgrad, Berane, Nikšić, Cetinje, Bar, Bijelo Polje, Herceg Novi, Ulcinj, Podgorica, Njeguši, Kolašin), Zanatska trgovačka škola ((Podgorica, Cetinje, Herceg Novi, Berane, Pljevlja, Bijelo Polje).

¹⁰¹ *Isto*, 42.

¹⁰² *Isto*, 48.

¹⁰³ „Unapređujemo poljoprivredu u Boki“, *Glas Boke* (Kotor), br. 22, 22. IV 1933, 1.

ređujući stanje u Zetskoj banovini po pitanju stručnih poljoprivrednih škola *Glas Boke* navodi da takvih škola u Dunavskoj banovini ima šest, i isto toliko u Moravskoj. Apeli se upućivani i banskoj upravi, kao i vijeću opština Boke, da iz poljoprivrednog budžeta jedan dio sredstava usmjeri za pomoć i stipendije onim koji bi željeli da pohađaju poljoprivredne škole ili se usavršavaju u inostranstvu¹⁰⁴.

Konačno, 29. januara 1933. godine osnovana je u Baru – Specijalna poljoprivredna škola za južne kulture „Topolica“ – u jednogodišnjem trajanju. Na osnovu rješenja bana Zetske banovine III Br 2395 od 30. marta 1933. raspisan je konkurs za profesora i stručnu učiteljicu poljoprivredne škole. Kandidati za profesora morali su imati fakultetsku spremu i položen profesorski ispit za niže poljoprivredne škole, sa najmanje šest godina službe u poljoprivrednoj struci, od kojih najmanje dvije godine pri nekoj poljoprivrednoj školi. Kandidatkinje za mjesto stručnih učiteljica morale su imati višu učiteljsku domaćićku školu i najmanje dvije godine državne i banovinske službe¹⁰⁵.

Škola je bila smještena u zgradi dvorca kralja Nikole na Topolici, a zvanično ju je otvorio načelnik Poljoprivrednog odjeljenja Zetske banovine – Lopničar. Prvi upravnik škole bio je Marko Martinović. Na osnovu konkursa Banske uprave, a zbog nedostatka školskog prostora, prvi godišnji kurs upisalo je i pohađalo samo trinaest učenika. Za upis u školu provjeravana je i politička podobnost. Pristalice Komunističke partije bile su pod budnim okom ondašnjih vlasti¹⁰⁶.

U školi su bili zaposleni: direktor, profesori, učitelji poljoprivrede, činovnici pripravnici: poljoprivredni stručnjak VIII i IX grupe, ekonom-računovođa IX grupa, nastavnik IX grupa, stručna učiteljica IX grupa, baštovan X grupa, 2 zvaničnika: vinogradar-voćar i sirar, služitelj, dnevničari: mehaničar, kuvar i služitelj¹⁰⁷.

Izučavani su sljedeći nastavni predmeti: Voćarstvo (4 časa), Južne kulture (2 časa), Ratarstvo (3 časa), Povrtarstvo (3 časa), Vinogradarstvo (2 časa), Stočarstvo (3 časa), Veterina (1 čas), Nauka o gazdovanju (1 čas), Knjigovodstvo (1 čas), Nastavni jezik (1 čas), Matematika (1 čas), Higijena

¹⁰⁴ „Budućnost u poljoprivredi pripada samo školovanim poljoprivrednicima“, *Glas Boke* (Kotor), br. 85, 21. VII 1934, 1. Imamo savezničku i prijateljsku Francusku u kojoj je najsavršenija i najmodernija kultivizacija vinogradarstva, voćarstva i povrća. Vjerujemo da bi ona rado primila naše mladiće, apsolvante poljoprivrednih škola, da se kod njih praktično usavrše.

¹⁰⁵ Konkurs, *Težak*, LX, 11, (1933), 436.

¹⁰⁶ S. Lekić, T. Martinović, n.d., 28. Od strane ove stanice (Žandarmerijska stanica, Danilovgrad) kod imenovanog pronađen je u njegovom stanu komunistički materijal i literatura, te je isti organima ove stanice poznat da je sklon anti-državnoj propagandi, te ni u kom slučaju ne zaslužuje preporuku (za upis u školu, Prim. aut.).

¹⁰⁷ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1933/34 godinu*, Cetinje, 1933, 75-77.

(1 čas), Vjeronauka (1 čas), Zadrugarstva (1 čas). Pored predavanja učenici su svako poslijepodne, izuzev subotom, imali praktične vježbe.

Budžetski rashodi škole za 1933/34 godinu iznosili su 579 360 dinara¹⁰⁸. U budžetu škole planirani prihodi od prodaje stoke, stočnih proizvoda, povrtarskih proizvoda, loznih kalemova, sadnica, dok su prihodi od maslina prve godine bili precijenjeni (579 366 dinara)¹⁰⁹.

Uporedo, uredba od 1. maj 1933. omogućila je da se školske kvalifikacije mogu upoređivati i klasifikovati. Na taj način omogućena je uporedba srednjih sa stručnim školama, i mogućnost službe u državnim organima¹¹⁰.

Ujedno, o poljoprivrednoj školskoj nastavi govorilo se i pisalo dosta. U Jugoslaviji je tada (1934) postojala 31 poljoprivredna srednja, stručna i niža škola. Kako je Jugoslavija imala 80% poljoprivrednog stanovništva, ovaj broj škola svrstavao je na posljednje mjesto, iza najzaostalijih zemalja¹¹¹. Veliki broj djece podnosio je molbe za prijem, ali je mali broj priman. Veći broj poljoprivrednih škola zahtijevao je više budžetskih sredstava. Pošto je budžet Ministarstva poljoprivrede najmanji, njegovo povećanje bilo je sasvim opravdano. Oskudica u poljoprivrednim kadrovima osjećala se svuda. Smatrano je da je neophodna i reforma poljoprivrednih škola. Razlog za takav stav bio je što su svršeni đaci iznosili veoma malo praktičnog znanja *tako da to uistinu zaprepašćuje*. Onaj ekonom koji radi kod sreskih načelnika *kao poljoprivredni referent više radi perom i u kancelariji no poljoprivrednim spravama i na terenu*¹¹². Postojali su i predlozi o osnivanju pokretnih poljoprivrednih škola (1934), koje bi po nekolike godine vršile obuke u jednom kraju, a zatim se premještale u drugo sresko mjesto¹¹³.

Godine 1934/35. budžetski rashodi u Specijalnoj poljoprivrednoj školi za južne kulture „Topolica“ bili su nešto veći i iznosili su 587 980 dinara¹¹⁴, od čega su prihodi od prodaje sopstvenih proizvoda iznosili tek 122 740 di-

¹⁰⁸ *Isto*, 75-77.

¹⁰⁹ *Isto*, 78.

¹¹⁰ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 133-XXXV, XVI, 1934, 581. Spremi od dva razreda srednje škole odgovarala dvogodišnja sprema: niže poljoprivredne škole praktične poljoprivredne škole, specijalne poljoprivredne škole, ratarske škole, vinarske ratarske škole, vinarske i poljoprivredne škole, vinarsko-sađarske škole i kmetijske škole. Spremi nepotpune srednje škole odgovarale su četvorogodišnje: niže poljoprivredne škole, vinodeljsko-voćarske škole i ratarske škole sa završenim ispitima. Spremi potpune srednje škole odgovarala je srednja poljoprivredna škola sa završenim ispitom.

¹¹¹ N. P. Femeljidi, O nastavi u poljoprivrednim školama, *Težak*, LXI, 15, (1934), 821. Čehoslovačka je u svojim nazadnim krajevima, naime u Slovačkoj i Prikrpatskoj Rusiji, samo u toku 2 godine (1920-22) osnovala 46 škola, tj. više nego što mi imamo u celoj Državi.

¹¹² *Slobodna misao*, XIII, 1934, 43, 3

¹¹³ *Isto*, XIII, 1934, 43, 3.

¹¹⁴ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1934/35 godinu*, Cetinje, 1934, 78.

nara, a banovinske dotacije 465 240 dinara¹¹⁵. Godine 1935/36. budžetski rashodi škole iznosili su 543 140 dinara. Ove godine banovinske dotacije iznosile su 420 400 dinara¹¹⁶.

Školske godine 1935/1936. uprava škole primila je 30 učenika. Na osnovu čl. 4. Pravilnika za niže poljoprivredne škole, pitomac škole mogao je biti samo sin zemljoradnika, koji posjeduje najmanje pet hektara zemljišta, koji nije mlađi od 15 niti stariji od 20 godiina, koji je završio najmanje osnovnu školu, a tjelesno je i duševno zdrav i dobrog vladanja¹¹⁷.

Zdravlje učenika kontrolisano je kod školskog ljekara, i ukoliko bi se utvrdilo da su nedovoljno razvijeni ili bolesni nijesu upisivani u školu. Učenici su takođe na ime garancije za naknadu štete polagali po 50 dinara. Učenici su u školi imali: besplatan stan, odjelo i obuču, hranu i ljekarsku pomoć, dok su rublje, čarape i radno odijelo učenik donosio sa sobom¹¹⁸. Prednost kod kandidovanja imali su pitomci iz srezova primorskih: dubrovačkog, kotorskog i barskog, a zatima: podgoričkog, cetinjskog, danilovgradskog, nikšićkog, trebinjskog, ljubinjanskog, bilečkog, šavničkog, kolašinskog, beranskog i andrijevačkog.

Godine 1936/37. planirani prihodi od prodaje sadnog materijala i drugih proizvoda u školi na Topolici iznosili su 122 740 dinara¹¹⁹, dok je za 1937/38 planirano 160 000 dinara.¹²⁰ Ujedno je raspisan konkurs za upis u Specijalnu poljoprivrednu školu za južne kulture „Topolica“ Bar za školsku 1936/37. Redovna nastava počinjala je 1. decembra i trajala je 10 mjeseci. Nastava je bila teorijska i praktična. Kandidati za školovanje podnosili su molbu Upravi škole ili preko Sreskog načelstva. Među uslovima za upis bili su i da je molilac sin zemljoradnika čiji roditelji moraju imati 5 000 m² zemlje. Škola je tada (1937) zapošljavala osam stalnih radnika, i to od činovnika: direktora, nastavnika, učitelja poljoprivrede, ekonomu-računovođu i baštovana, kao i još tri činovnika pripravnika. Škola je ujedno angažovala honorarnog ljekara i veterinara.¹²¹

Godine 1938/39. školski rashodi iznosili su 447 388 dinara¹²².

Paralelno, poljoprivredna škola bila je interesantna i za stanovnike Boke koji su planirali da svoju djecu obrazuju u Baru. Pitanje razvitka poljoprivrede Boke (1934) često je potencirano i preko lokalnih glasila (Glas Boke). List je naglašavao da u cijeloj Zetskoj banovini postoji samo jedna

¹¹⁵ *Isto*, 78.

¹¹⁶ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1935/36 godinu*, Cetinje, 1935, 78.

¹¹⁷ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 105, 1.

¹¹⁸ Arhivski odsjek Budva, UOB, F 1, f 120.

¹¹⁹ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1936/37 godinu*, Cetinje, 1936, 119.

¹²⁰ *Isto*, 121.

¹²¹ *Isto*, 37.

¹²² *Banovinski budžet Zetske banovine za 1938/39 godinu*, Cetinje, 1938, 61

poljoprivredna škola i to u Topolici kod Bara. Predlagano je organizovanje zimskih i ljetnjih poljoprivrednih tečajeva, propaganda, forsiranje voćarstva, povrtarstva i stočarstva i zadrugarstva. Ujedno, potencirano je i osnivanje specijalne poljoprivredne škole u Boki¹²³. Za upis učenika u školu u Baru (1935) *Glas Boke* agitovao je da se iz Boke javi što veći broj mladih¹²⁴. I naredne godine (1936), jedan broj učenika iz različitih krajeva Boke pohađao je i s uspjehom položio ispite škole na Topolici u Baru¹²⁵. Nakon položenih ispita, u zavisnosti od postignutog uspjeha, đaci su nagrađivani poljoprivrednom literaturom, alatom, prskalicama za lozu itd. Gotovo svakodnevno *Glas Boke* je agitovao i dalje, *Poljoprivrednici, šaljite svoju djecu u poljoprivredne škole*¹²⁶. Ova agitacija bila je potpuno opravdana. Poljoprivreda u Boki bila je potpuno zapuštena, a škola u Topolici jedina u Crnoj Gori u čijem su obrazovnom programu postojali predmeti: južne kulture, vinogradarstvo, voćarstvo¹²⁷. Godine 1938. i nakon otvaranja Učiteljske škole u Herceg Novom, još jednom je javno potvrđena potreba o otvaranju poljoprivredne škole u Boki. Zbog velike poljoprivredne zaostalosti, *a bez škole, bez uzornog dobra, ogledne stanice i rasadnika u raznim krajevima ne možemo se nadati pravom uspjehom*¹²⁸.

Obećanja bana Sočice (1936) da će Specijalna poljoprivredna škola za južne kulture „Topolica“, tokom iste godine biti organizovana u srednju poljoprivrednu školu, bila su previše optimistička¹²⁹. Škola je tek nekoliko godina kasnije (1939/40) prerasla u dvogodišnju i nosila naziv *Specijalna niža poljoprivredna škola za južne kulture*. U planu je bilo predviđeno da program preraste u trogodišnji¹³⁰.

¹²³ „Put ka ekonomskoj orijentaciji Boke“, *Glas Boke* (Kotor), br. 60, 13. I 1934, 1.

¹²⁴ „Pažnja zemljoradnicima“, *Glas Boke* (Kotor), br. 148, 19. X 1935, 3.

¹²⁵ „Škola u poljoprivredi“, *Glas Boke* (Kotor), br. 197, 10. X 1936, 2. Petar I. Radenović iz Paštrovića, Marko K. Ivanić iz Maina, Radomi M. Vukšić iz Sutvare, Anton Reškov i Milivoj Škarica iz Kotora, Vaso Aleksić iz Dobrote, Veljko Gled i Milan Mandić iz Hercegnovoga.

¹²⁶ *Isto*, 2. Seljaci, naročito iz onih opština, u kojima je zemljoradnja jedino zanimanje općinara (kao na primjer Grbalj sa 20 sela), treba da nastoje, da šalju u što većem broju svoju djecu u poljoprivrednu školu, jer bez nauke ni u poljoprivredi ne može biti pravog ni brzog napretka.

¹²⁷ „Odgajajmo poljoprivredni naraštaj“, *Glas Boke* (Kotor), br. 200, 31. X 1936, 3. Mi upozoravamo naše napredne zemljoradnike, koji imaju dorađenu djecu, da se koriste ovom školom i da svoj muški porod – na koji će se danas-sjutra morati da osloni naša dosta zaostala poljoprivreda – pošalju u „Topolicu“, da bi steklo potrebno znanje u racionanom vođenju poljoprivrednih poslova. Kada u našim selima, koja su sticajem prilika i uslijed raznih okolnosti zapustila nekada jaku poljoprivrednu djelatnost u Boki, bude po nekoliko mladih svjesnih i poljoprivredno obrazovanih ljudi.

¹²⁸ „Boki je potrebna Poljoprivredna škola“, *Glas Boke* (Kotor), br. 286, 30. VI 1938, 2.

¹²⁹ *Zetski glasnik*, br. 53, VIII, 1936, 1.

¹³⁰ M. Mijušković, Rad na unapređenju poljoprivrede i razvoj naučnih ustanova u Crnoj Gori, ŠGPBIT 24.

Iste godine (1939) u Zetskom glasniku objavljen je Pravilnik za niže poljoprivredne škole u Zetskoj banovini¹³¹. Zadatak ovih škola bio je da učenicima obezbijede teoretska i praktična znanja iz svih ili pojedinih (specijalnih) grana poljske privrede. Nastava je počinjala 1. oktobra a završavala 31. avgusta iduće godine, trajala dvije godine, i obuhvatala 15 predmeta¹³². Rješanjem bana nastava je mogla biti produžena za još jednu godinu i to samo u specijalnom usavršavanju (vinarstvu, mljekarstvu, živinarstvu, pčelarstvu, preradi voća). Učenici škole morali su biti sa teritorije Zetske banovine, banovinski i privatni pitomci, a njihov broj odobravala je Banska uprava. Svi oni koji su izvan Zetske banovine i željeli da upišu ovu školu morali su imati odobrenje Banske uprave Zetske banovine. Član 8. precizirao je uslove za upis¹³³.

U tom periodu, pored učionica, kancelarija, đачkog kupatila, kuhinje i trpezarije, vešernice i upravnikovog stana, škola je posjedovala ekonomsko dvorište (mehanička radionica, četiri magacina, stolarska radionica, štala za stoku, živinarnik i svinjac, šupe za slamu, šupe za sijeno, alatnica). Poljoprivredno imanje zauzimalo je 155 hektara. Na imanju su dominirale ratarske kulture, dok su u voćnjaku dominirali agrumi¹³⁴.

U okviru školskog imanja postojao je i sortimentski vinograd. Na osnovu odobrenja Kraljevske banske uprave u Cetinju (III br. 26091 od 14. XII 1939) sortimentski vinograd Specijalne niže poljoprivredne škole za južne kulture „Topolica“, predat je Državnoj oglednoj stanici „Topolica“¹³⁵.

U 1939/40 godini školski rashodi iznosili su 466 408 dinara¹³⁶. Te godine upisana je i prva generacija učenika po dvogodišnjem programu. Škola je prekinula nastavu 1. aprila 1941. godine. Usljed nedostatka prostora, prvi razred je imao teorijsku nastavu prije podne, a praktičnu poslije podne, dok je drugi razred teorijsku nastavu obavljao poslije podne, a praktičnu pri-

¹³¹ *Zetski glasnik*, br. 762-2, XI, 1939, 1.

¹³² *Isto*, 17. Srpsko-hrvatski jezik, Račun i geometrija sa zemljoimerstvom, Istorija Jugoslavije, Geografija, Osnovi hemije i fizike, Osnovi anatomije i fiziologije živih bića, nauka o zdravlju sa telesnim i duševnim vaspitanjem, Stočarstvo sa živinarstvom pčelarstvom, svilarstvom, mljekarstvo i stočnim ljekarstvom, Povrtlarstvo sa cvječarstvom, Voćarstvo sa konzerviranjem i preradom voća, Vinogradarstvo sa podruarstvom, Domaće gazdinstvo sa osnovima knjigovodstva, Ratarstvo i livadarstvo, Ljekovito i industrijsko bilje, Poljoprivredno zadru-garstvo.

¹³³ *Isto*, 2-3. Sin zemljorandika-poljoprivrednika (...) koji nije mladi od 16 godina ni stariji od 19 (...) svršio osnovnu školu sa najmanje dobrim uspjehom (...) zdrav i tjelesno dobro razvijen (...) dobrog vladanja (...) koji prilikom stupanja u školu donese 2 para odijela, 3 para donjeg veša i 2 para obuće.

¹³⁴ S. Lekić, T. Martinović, n.d., 30-31.

¹³⁵ Arhivski odsjek Bar, AOBR F ZZSK 1939/40. Vinograd, bez naslona, bio je star osam godina, površine pola hektara, brojao je 69 sorti i 2 821 čokota.

¹³⁶ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1939/40 godinu*, Cetinje, 1939, 60.

je podne. U drugom razredu izučavani su sljedeći predmeti: Posebno voćarstvo (tri časa), Posebno vinogradarstvo s podrumarstvom (tri časa), Posebno ratarstvo sa livadarstvom (dva časa), Posebno stočarstvo sa ostalim granama (tri časa), Domaće gazdinstvo sa osnovama knjigovodstva (dva časa), Poljoprivredno zadrugarstvo (dva časa), Ljekovito i industrijsko bilje (dva časa), Stočarsko ljekarstvo sa higijenom (dva časa)¹³⁷.

Nastavni kadar i nastavna i materijalna sredstva bila su tadašnji najveći problemi prilikom osnivanja poljoprivrednih škola. U svim poljoprivrednim školama Jugoslavije radilo je svega 40 profesora, a ukupno 67 nastavnika sa fakultetskom spremom¹³⁸. Udžbenika za poljoprivredne škole bilo je jako malo, za neke predmete nije ih ni bilo, a neki su bili neadekvatni. Odziv učenika, i brojem i kvalitetom, bio je slab¹³⁹.

Svetozar SAVIĆ

AGRICULTURAL EDUCATION IN MONTENEGRO 1875-1941

Summary

During 1874, agricultural conditions in Montenegro gradually changed. The Princely Montenegrin Agricultural School in Danilovgrad was opened in 1875, but was closed the following year due to the outbreak of war (1876). Twenty students applied for the first school agricultural course. The following subjects were studied at the school: fruit growing, silkworm breeding, animal husbandry and farming. The lower princely Montenegrin agricultural school in Podgorica was opened in 1893, and ceased to operate in 1898. The focus of the classes was on plant production, animal husbandry, silkworm breeding and beekeeping, but also forestry. Twenty-five students who completed their education also received employment in the civil service.

After the First World War, a very difficult situation prevailed in the whole kingdom regarding the teaching of schools. Some political parties (Montenegrin Party, Radical Party) had in their programs views on the establishment of vocational schools, especially craft and agricultural. Regarding the opening of an agricultural school in Montenegro, the biggest problem was the location of the future school. With a lot of problems, it was only in 1933 that the Special Agricultural School for

¹³⁷M. Starovlah, n.d. 212-213.

¹³⁸N. P. Femeljidi, O nastavi u poljoprivrednim školama, *Težak*, LXI, 15, (1934), 822.

¹³⁹M. Ž. Kalanović, Kriza naših poljoprivrednih škola, *Težak*, LXI, 13, (1934), 757.

Southern Cultures „Topolica” was opened, lasting one year, which in 1939 grew into a two-year one, and was called the Special Lower Agricultural School for Southern Cultures. The school was located in the building of King Nikola’s castle in Topolica in Bar.